

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023

LXV. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

TANULMÁNYOK
SOMOGYI ÉVA TISZTELETÉRE

Ifj. Bertényi Iván, Cieger András,
Deák Ágnes, Gyáni Gábor, Klement Judit,
Konrád Miklós, Manhercz Orsolya,
Matolcsi Réka, Ress Imre és Vér Eszter Virág írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

E számunk vendégszerkesztői
KLEMENT JUDIT, MANHERCZ ORSOLYA

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 1. szám

SOMOGYI ÉVA TISZTELETÉRE

Klement Judit – Manhercz Orsolya Köszöntés	5
Deák Ágnes A bölcs, de félénk Fabius Cunctátor: gróf Esterházy Móric	7
Ress Imre A horvát 1861. évi LXII. törvénycikk királyi szentesítésének legendája és legitimációs funkciója	29
Vér Eszter Virág Erzsébet császárné Magyarországon 1866 nyarán: fogadtatás, emlékezet, mítosz	43
Manhercz Orsolya „Istenem, istenem, ezentúl már Buda lesz a birodalmi székváros.” Udvari élet Pest-Budán a 19. században	65
Cieger András – Matolcsi Réka Királyhűség, állampolgári lojalitás, nemzeti identitás. Többes kötődések a dualizmus kori Magyarországon	87
Ifj. Bertényi Iván A delegáció főrendiház által választott tagjainak társadalmi háttere	99
Gyáni Gábor Szocializáció az arisztokrata családokban	123
Konrád Miklós Sportélet, polgárosodás és antiszemitizmus Magyarországon, 1867–1914	139
Klement Judit Budapest és a malmok, 1841–2008	155

SPORTÉLET, POLGÁROSODÁS ÉS ANTISZEMITIZMUS MAGYARORSZÁGON, 1867–1914

KONRÁD MIKLÓS

SPORTING LIFE, MODERNISATION, AND ANTISEMITISM IN HUNGARY,
1867–1914

The article provides a general overview of Jewish integration in Hungarian sports associations founded during the era of dualism. It analyzes the reactions of integrationist and Zionist Jews, as well as of the liberal bourgeoisie to cases of antisemitic discrimination. The article argues that sports associations offer one of the most revealing illustrations of both the failure and the success of the nineteenth-century liberal project to create a modern bourgeois society in Hungary.

Keywords: sporting life, modernisation, antisemitism, Hungary, 1867–1914

A főváros egyesítésének idejére, vagyis 1873 őszére, írta Vörös Károly Pest-Buda sportklubjainak indulását felvázoló cikke konklúziójaként,

„elsősorban mégiscsak a sportélet szervezetei azok, amelyek a társadalom új, polgárosodó rétegei között a személyi érintkezést is megindítva, de mindenképpen sűrítve, elkezdik a városi polgári társadalom szélesebb és szorosabb egységbe való összekovácslását.”¹

Vörös Károly megállapítását a dualizmus korára nézve annyiban egészíteném ki, hogy az 1873 után alakuló sportegyesületek éppúgy tekinthetők a megrekedt hazai polgárosodás eklatáns példázatának, mint a megvalósult reformkori polgárosodási ideál, vagyis a származástól függetlenül összetartó modern középosztály egyik színterének. A keresztény magyar társadalom zsidók iránti befogadókészségét a zömében dualizmus kori alapítású sportegyesületekben, illetve általában a hazai sportéletben tehát több, megítélésem szerint sajátos, ráadásul egymásnak részben ellentmondó vonás jellemzi. Az alábbiakban ezeket szeretném bemutatni.

Konrád Miklós, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Újkori osztály.

- 1 Vörös Károly: Sport, városiasodás, polgárság. In: uő: *Hétköznepok a polgári Magyarországon*. Bp., 1997. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 22) 301.

Sportegyesületek és diszkrimináció

Ha a hagyományos elit arisztokrata tagjai által létesített sportegyesületeket nézzük, kitűnik, hogy a zsidók diszkriminációja ezen a területen még radikálisabban érvényesült, mint az ország legexkluzívabb társadalmi körének tekintett, Széchenyi István által 1827-ben alapított Nemzeti Kaszinóban.

A Nemzeti Kaszinó első „zsidó” tagja az 1841-ben református hitre tért és még ugyanabban az évben beválasztott Wodianer Sámuel volt,² az első zsidó vallású tag Moscovitz Mór 1848-ban, az utolsó Moscovitz Géza (Mór fia) 1872-ben, az utolsó beválasztott kitért zsidó báró Königswarter Hermann 1898-ban, végül az utolsó zsidó származású tag az 1848-ban református vallásra tért, 1867-ben maglódi előnévvel nemességet kapott Wodianer Béla hasonnevű unokája 1918-ban.³ A Nemzeti Kaszinó 1828 és 1918 között összesen 10 zsidó vallású és 35 kitért zsidó, illetve zsidó származású férfit fogadott tagjai közé.⁴ (Mivel a korabeli társadalom több nemzedéken át számontartotta a zsidó konvertiták származását, amit az antiszemitáktól a polgári radikálisokig szinte senki sem habozott felhánytorgatni, ha ennek hasznát vélte látni, a kitért zsidók gyermekeit és unokáit is indokoltnak tartom zsidó „származásúként” besorolni.)⁵

A gyakran egyszerűen (magyar) Jockey Clubnak nevezett, 1827-ben, vagyis a Nemzeti Kaszinóval egy időben – és részben szintén Széchenyi István által – létrehozott Lovaregylet az alapítóján és alapítási idején túl több szállal kötődött a Nemzeti Kaszinóhoz. Évkönyvei az első években feltüntették, hogy az egyletnek címzett leveleket „állattenyésztést illető” felírással a Nemzeti Kaszinóba küldjék,⁶ aminek kapcsán 1886-ban egy névtelen, ám jól informált szerző megjegyezte: „A jockey-clubot is ugyanaz a jeunesse dorée [aranyifjúság] tartja fenn, a mely a »Nemzeti Casinó«-ban a sport összes kérdéseiben, de különösen a lóversenyek dolgában irányadó tekintélyt gyakorol.”⁷ A társaság tehát azonos volt, ám a lóversenyek rendezése és a lónemesítés támogatása céljából alakult Lovaregylet befogadókészsége mégis csekélyebbnek mutatkozott. Az első felvételt nyert kitért zsidó

- 2 Kitéréséről több pesti lap beszámolt. Budapesti napló. *Jelenkor* 1841. február 27. 65.; Fővárosi újdonságok. *Pesti Hírlap* 1841. március 3. 140.
- 3 Wodianer Béla áttérésének dátumát megadja Árpád Welker: *Between Emancipation and Antisemitism. The Jewish Presence in Parliamentary Politics in Hungary 1867–1884*. In: *Jewish Studies at the Central European University*. II. 1999–2001. Ed. András Kovács – Eszter Andor. Bp., 2002. 246.
- 4 Forrásaim: az 1830-ig Pesti Kaszinó névre hallgató Nemzeti Kaszinó 1828-tól megjelenő, általam 1918-ig átnézett évkönyvei. Címük többször változott, a dualizmus korában az évkönyv leginkább a *Nemzeti Casinó szabályai és tagjainak névsora* címmel jelent meg. Az évkönyvek az Országos Széchényi Könyvtárban (= OSZK) P 15.894 jelzet alatt találhatóak. A zsidók befogadásáról a Nemzeti Kaszinóba lásd bővebben Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 165–168.
- 5 Férjük nevének átvétele és alárendelt pozíciójuk révén a nők származása könnyebben maradt homályban, ezért csak az apai ágat vettem figyelembe.
- 6 Lásd pl. *1830-ki jelentés a magyarországi Állattenyésztő Társaság munkálódásairól*. Pest, 1831. 87. A Lovaregylet változó cím alatt megjelenő évkönyveinek további részletes hivatkozásától szintén eltekintek. Az évkönyvek az OSZK-ban P 15.892 jelzet alatt találhatóak. A Lovaregylet Széchenyi István, Károlyi Lajos, Hunyady József és Wesselényi Miklós kezdeményezésére alakult, Pesti Versenyző Társaság néven. Az egylet hivatalos neve 1841-től Pesti Lovaregylet, 1882-től Magyar Lovaregylet.
- 7 *A budapesti társaság*. Bp., 1886. 441.

ez esetben is Wodianer Sámuel volt, akit fiával, az 1843-ban katolizált id. Wodianer Alberttel 1845-ben választottak be.⁸ Az első zsidó vallású tag, Lévy Henrik bekerülésére azonban 1865-ig kellett várni. A Lovaregyletnek a hazai biztosításügy úttörő személyisége felvételével fémjelvezhető nyitottsága tehát a Nemzeti Kaszinóénál tizenhét évvel később kezdődött, és Karpeles Vilmos terménykereskedő és földbirtokos 1869-es beválasztásával három évvel hamarabb be is fejeződött. Wodianer Béla személyében a Lovaregylet ugyan csak ebben az évben vett fel utójára kitért zsidót, míg az utolsó zsidó származású tag az 1886-ban beválasztott Harkányi Andor volt, az 1840 körül katolizált Koppély (1867-es nemesítésétől Harkányi) Fülöp unokája, a feltehetően apjával együtt 1840-ben, nyolcéves korában megkeresztelt Koppély/Harkányi Károly fia.⁹ 1828 és 1918 között a Lovaregyletnek összesen 5 zsidó vallású és 16 áttért, illetve zsidó származású tagja volt. A Nemzeti Kaszinóval összevetve számomra nem is annyira a zsidó (vallású vagy származású) tagok kisebb száma a szembeszökő, mint inkább az, hogy jóval korábban megváltozott a még legalább részleges, vagyis a kitért, illetve zsidó származású férfiakkal szemben befogadó magatartás.

Az angol felső osztály által űzött sportoknak a hazai arisztokrácia körében tapasztalható elterjedésével párhuzamosan megalakuló klubok, így az 1883-ban gróf Zichy Rezső kezdeményezésére létrejött Budapesti Lawn-Tennis Club vagy az 1905-ben alapított Budapesti Polo-Club esetében a zsidók hiányának felhánytorgatása annyiban értelmetlen, hogy ezekbe az egyesületekbe a legrangosabb mágnáscsaládokon kívül – legalábbis a kezdetekben – alig vettek fel bárki mászt. A teniszklubról annak első közgyűlése után a *Vadász- és Verseny-Lap* azt írta, hogy „a fővárosban rendszeren a májusi versenyek végéig tartózkodó főúri családok fiatal tagjaiból áll, urak és hölgyek”, míg két évvel később a *Herkules* című sportlap „kizárólag a főúri körökből valók” társaságaként mutatta be.¹⁰ A gróf Andrassy Géza elnöklete és négy főhercegnő védnöksége alatt álló Polo-Club 12 tagú első választmányában 11 gróf foglalt helyet – a tizenkettedik a régi nemesi családból származó „jeles sportsmann” és „ismert automobilista”, Rohonczy Lőrinc volt.¹¹ A teniszklub az 1900-as évekre annyiban demokratizálódott, hogy tagjai között jóval kevesebb arisztokratát találunk, de továbbra is mentes maradt minden zsidó „térfoglalástól”. Földes Béla, az 1879-ben katolizált, 1945. január 18-án a budapesti gettóban – annak felszabadítása napján – 96 éves korában éhen halt közgazdász és statisztikus felvételt nyert az Országos Kaszinóba, sőt az annál is elegánsabb, a Nemzeti Kaszinó tagjainak nyári szórakozást biztosító, a férfiak mellett nőket is fogadó Park Clubba, ám e sikerek ellenére a *Pénzvilág*ban 1911-ben „szigorúan dzsentri”-nek minősített teniszklubba minden igyekezete ellenére sem jutott be,

8 Id. Wodianer Albert áttérésének dátumára lásd Mislovics Erzsébet: A magyarországi zsidóság áttérési gyakorlata Buda, Óbuda, Pest településeken és Bécsben 1746 és 1850 között. *Aetas* 30 (2015) 1. sz. 50.

9 Koppély Fülöp kitéréséről lásd Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Bp., 1989. (Mikrotörténelem) 87.

10 Vegyes. *Vadász- és Verseny-Lap* 1884. január 31. 38.; Porzsolts Kálmán: Labdaház Budapesten. *Herkules* 1886. június 27. 3–4.

11 *A Budapesti Polo-Club*. 1905. Bp., 1905.; Rohonczy Lőrinc meghalt. *Az Ujság* 1915. november 2. 9.; Egy ismert automobilista hősi halála. *A Motor* 1915. november 14. 13.

noha – írta a gonoszkodó lap – Földes „magyar, fajmagyar, színmagyar, díszmagyar, sőt kuruc fajszíndíszmagyar”.¹²

Ezekhez az exkluzív, kis taglétszámú klubokhoz képest a hazai sportéletben sokkal jelentősebb szerepet játszott az 1875-ben gróf Esterházy Miksa és az újságíró Molnár Lajos kezdeményezésére alakult Magyar Atlétikai Club (= MAC). A kezdeti években olykor csak vegetáló, majd a sport népszerűségének az 1890-es évekre tehető növekedésével gyors tempóban fejlődő MAC sokat tett a sport hazai elterjesztéséért, noha kezdetben Esterházy Miksának még azzal a váddal kellett szembesülnie, hogy a sport magyartalan, mivel angol, ami ellen a gróf azzal védekezett, hogy az atlétika nem angol, hanem görög eredetű, és nem egy nemzeté, hanem az emberiségé.¹³

A tagfelvétel terén azonban a MAC vezetősége az emberiség fogalmát szűkre szabta. Mint minden egyéb dualizmus kori sportegyletben, a MAC alapszabályai sem zártak ki senkit vallása vagy származása miatt. A klub első alapszabálya annyit mondott: „A clubnak tagja lehet minden feddhetlen jellemű egyén, ki 18 évét betöltötte, két rendes tag által ajánltatik, és a választmány által elfogadtatik.”¹⁴ A MAC 35 alapító tagja között 14 arisztokratát találunk, számos neves személyiséget (Blaskovich Ernő, Degré Alajos, Hentaller Lajos, Sina Simon, Somssich Pál, Türr István), 4 kitért zsidót (Harkányi Károly, Máday Izidor, Wodianer Béla, id. Wodianer Albert), míg a pártoló tagok között a Harkányi család egy további tagja, Harkányi József mellett felbukkan – egyetlen zsidó vallásúként – Tafler (1881-től Györgyei) Adolf földbirtokos,¹⁵ aki a Pesti Izraelita Hitközség legszűkebb vezetőségét jelentő előjárói között is helyet foglalt.¹⁶ Az 1884-ben elhunyt Tafler után a magát az „athleticismus” hazai meghonosítójának nyilvánító klub¹⁷ választmányában, illetve alapító (vagyis legtöbbet fizető) tagjai között többé már nem találunk zsidó vallású férfit. Kitért zsidók, illetve leszármazottaik kis számban továbbra is akadtak, így az 1890-es évek második felében négy Harkányi mellett a geológus Déchy Mór és a műegyetemi tanár Lázár Pál.¹⁸

A MAC évkönyvei nem közölték a „mezei” tagok listáját, így nem zárható ki, hogy zsidó vallásúak is szerepeltek közöttük – bár a kortársak szerint ez nem fordult elő. A *Herkules* 1885-ben köztudott tényként említette, hogy a MAC-nak „nincsen izraelita tagja”.¹⁹ 1907-ben a *Sport-Világ* szintén magabiztosan állította, hogy a klub „zsidó-szarma-

12 Kun Andor: A parlament közigazdászai. Földes Béla. A *Pénzvilág* 1911. szeptember 15. 390–391. Földes kitérésének dátumát megadja *Diszkrimináció, emancipáció – asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerk. Kovács I. Gábor. Bp., 2012. 53. Földes tagságaira az említett klubokban lásd *Az Országos Kaszinó Évkönyve*. 1913. Bp., 1914.; *A Park Club Évkönyve*. 1900. Bp., 1901.

13 Zuber Ferenc: *A Magyar Athletikai Club története. A club 50 éves jubileuma alkalmából*. Bp., 1925. 19.

14 *A Magyar Athletikai Club alapszabályai*. Bp., 1876. 6. Az utóbb módosított alapszabály ezen csak annyiban változtatott, hogy hozzátette: a 18. életévüket már betöltött, de még középispolás tanulók nem válhattak klubtaggá. *A Magyar Athletikai Club évkönyve*. 1892–1893. Bp., 1893. 92.

15 *A Magyar Athletikai Club alapszabályai*, 21.

16 Groszman Zsigmond: A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története. *Magyar Zsidó Szemle* 51 (1934) 239.

17 *A Magyar Athletikai Club évkönyve* 1892–1893, 4.

18 *A Magyar Athletikai Club évkönyve*. 1894–1899. Bp., 1899.

19 H. E.: Demokrácia a sportban. *Herkules* 1885. szeptember 29. 1.

zású egyetemi polgárt világért fel nem venne tagjai közé”,²⁰ míg 1914 tavaszán a *Sport-hirlap* tett említést arról, hogy a Magyar Atlétikai Clubban, ahogy egyébként a Budapesti Torna Clubban sem, „nincsenek izraelita vallású footballisták”.²¹

Az 1885-ben alapított Budapesti Torna Clubnak, a BTC-nek legalább egy zsidó hitű tagja korábban biztosan volt: Hajós Alfréd, Magyarország első olimpiai bajnoka, aki az 1893-ban alakult Magyar Úszó Egyesületben töltött éveit követően 1898 és 1904 között focistaként a BTC-ben játszott, sőt, 1904-ben a klub választmányába is bekerült.²² A BTC vezetőségének nézeteiről mindamellett elmond valamit, hogy a klub negyvenéves történetéről 1925-ben beszámoló kiadvány az 1920-as évhez érve kiemelte, miszerint „a keresztény nemzeti állameszme megszilárdításából” a klub „hagyományaihoz híven” kivette a részét, így alapító tagja lett „a régi keresztény sportegyesületek hegemoniájának visszaállítására” törekvő Keresztény Magyar Sportligának.²³ A Sportliga 1920. szeptember 21-i alakuló közgyűlését megnyitó beszédében a liga elnöke, Demény Károly államtitkár beszédes párhuzammal kijelentette, „a testi kultúrának [...] egészséges, nemzeti alapokra fektetése épp oly fontos, mint a numerus clausus a szellemi kiképzésben”, míg a Magyar Országos Véderő Egylet képviseletében és a liga társelnökeként felszólaló Gömbös Gyula azt a célt tűzte a liga elé, hogy „a keresztény és zsidó sporttársadalom teljesen különváljék”.²⁴

A közgyűlésen megválasztott tisztikarban Kelemen Aurél teniszbajnok, a liga egyik alelnöke személyében a MAC is képviseltette magát, de szemben a BTC-vel, illetve a többi olyan dualizmus kori sportklubbal és társaskörrel, kaszinóval, amely bár nyilvánvalóan diszkriminálta a zsidókat, ezt nyíltan nem vállalta, a MAC már az 1908–1909-es évkönyvében átlépte ezt a Rubicont.

„Mikor Esterházy Miksa gróf 1875-ben megalapította egyesületünket – írta a névtelen szerző, feltehetően az évkönyvet a MAC titkáraként szerkesztő Nemes Dezső –, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy clubunkat egy életerős, keresztény ifjúság sporttársadalmi otthonává tegyük. Ezt a célt clubunk hivatásának jelölvén meg, mi azt szent hagyományként őrizzük s követni fogjuk.”²⁵

20 Nagy Sándor: A testedzés az iskolában. *Sport-Világ* 1907. február 24. 59.

21 Pickford. *Sport-hirlap* 1914. március 23. 4.

22 Repkény Ernő: *A Magyar Úszó Egyesület ötven éves sportműködésének története 1893–1943-ig*. Bp., 1943. 9–10.; *A Budapesti Torna-Club évkönyve*. 1904. Bp., 1905. 3. A *Zsidó Lexikon* által neve után csillaggal, vagyis kikeresztelettként megjelölt Hajós Alfréd 1908-ban még zsidó vallásúként vette el Blockner Vilma. Esküvőjüket a Dohány utcai zsinagógában „fényes násznép” jelenlétében celebrálták. Az *Egyenlőség* híreiben Hajós 1912-ig szerepel, mikor is 100 koronát adományozott az Izraelita Szünidei Gyermektelep Egyesület javára. Hajós Alfréd. In: *Zsidó Lexikon*. Szerk. Ujvári Péter. Bp., 1929. 338.; Hymen. *Egyenlőség* 1908. május 10. 11.; Adományok. *Egyenlőség* 1912. május 19. Melléklet. 4.

23 *A Budapesti Torna Club 40 éves története 1885–1925*. Bp., 1925. 23.

24 A Keresztény Magyar Sportliga közgyűlése. *Nemzeti Sport* 1920. szeptember 23. 4.

25 *A Magyar Athletikai Club évkönyve*. 1908–1909. Szerk. Nemes Dezső. Bp., 1910. 3. A MAC elnöke 1884-től gróf Esterházy Mihály, 1886-tól gróf Esterházy Andor, 1892-től pedig gróf Andrássy Géza, aki közel negyven éven át állt a klub élén.

Ha Esterházy Miksa előtt valóban ez a cél lebegett is, a minden „feddhetlen jellemű” személy előtt nyitva álló klub elnöki tisztségét 1884-ig betöltő gróf a nyilvánosság előtt erről soha nem nyilatkozott.

A hagyományos társadalmi elit sportegyesületei tehát nemcsak tagfelvételi gyakorlatukban mutatkoztak antiszemitábbnak a Nemzeti Kaszinónál, de a MAC révén közülük került ki az első olyan dualizmus kori, a magyar társadalom felsőbb köreiből verbuválódó társaság, amely félreseperve a politikai elit liberális nacionalizmusa által felállított tabut, nyíltan zsidóellenesnek vallotta magát. Hogy a MAC 1908–1909-es évkönyvének szerzője szerint a „keresztény” fogalma a megkeresztelkedett zsidókra is kiterjedt-e, erről csak találgathatunk. A MAC ötvenéves jubileuma alkalmából 1925-ben megjelent hivatalos kiadványt a választmány megbízásából jegyző Zuber Ferenc fogalmazása viszont már nem hagyhat kétséget. Amint a tagfelvételi politikát illetően írta:

„Még a Club alapítási idejéből származik az a hagyományos szigorúság és konzervativizmus, melyet a MAC tagjainak megválasztásánál fél évszázad óta gyakorol. Bár az alapszabályokban kimondva nincs, mégis régi tradíció a MAC-ban, hogy tagjai sorába csakis *keresztény* és középiskolai képzettségű egyéneket vesz fel s ez alól csak a leg-ritkább esetekben tesz kivételt.”

E kijelentését követően a két kritériumot a számára nyilvánvaló szinonimákkal felszerelve Zuber a „faji és műveltségi cenzus” helyességéről értekezett.²⁶ [Kiemelések: K. M.]

Mi lehet ennek a különlegesen markáns előítéletességnek az oka? Nyilván nem a társadalmi háttér, hiszen a Lovaregylet, a MAC vezetősége és a Nemzeti Kaszinó tagsága jelentős mértékben fedte egymást. Hipotézisként megkockáztatnám: a sportéletet átható görög férfiszépség-ideál ellenpólusán elhelyezett, hol vézna, hol kövérkés, de mindenképpen tónustalan és görnyedt handlé zsidó imázsa még erőteljesebben hatott a zsidók befogadását gátló társadalmi előítéletek terén, mint a kivakarhatatlanul modortalan, hol kellemetlenül bennfenteskedő, hol kínosan megalázkodó, ezért úriemberek szalonjába nem való boltos zsidó kliséje.²⁷

26 Zuber: *A Magyar Athletikai Club*, 15.

27 A dualizmus kori etnikai előítéletekről és azok képi megjelenítéséről lásd Hanák Péter: A másokról alkotott kép. In: uő: *A kert és a műhely*. Bp., 1999. 65–87.; Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony, 2014. A reformkori életképek, majd a tiszaezslári vérvadás évek antiszemita karikatúrái után a zsidó test negatív ábrázolásai az 1918–1919-es forradalmak alatt és után szaporodtak meg újra. A számtalan példa közül itt egyet idézek, a konzervatív, de a Károlyi-kormány-nal szemben még nem ellenséges szatmárnémeti gimnáziumi tanár, a római katolikus Gál Zoltán 1919. március 2-i naplóbejegyzését a városba látogató Pogány Józsefről és Böhm Vilmosról: „Sem Pogány, sem Böhm nem tudott bennem szimpátiát ébreszteni. Pogány gnóm-szerű alakjával, nagy fejével, púpos hátával és tömzsi termetével inkább félelmetes, mint megnyerő volt. Böhmről pedig alig tudtam elhinni, hogy ez az elálló, vitorlafülű, pisze orrú, karikás-szemű vézna zsidólegényke volna a magyar hadügyminiszter. Inkább suszterlegényhez hasonlított. De a szó úgy folyt az ajkukról, mint az áradó Szamos. Látszik, hogy ez a kenyerük.” Horváth J. András: A vörös uralom mint személyes élmény. *Századok* 153 (2019) 873–874. A középiskolai tornatanároknak a zsidó diákok gyenge teljesítményére vonatkozó előítéletét empirikusan cáfolja Bolgár Dániel: Puhány zsidók vagy részrehajló tornatanárok? A zsidó testi kudarc a századfordulós Magyarországon. *Korall* 19 (2018) 74. sz. 179–212.

Az 1912-es stockholmi olimpiáról két bajnoki éremmel hazatérő Fuchs Jenő kardvívó kifejezetten rideg hazai fogadtatását, vagy pontosabban a fogadtatás közel teljes hiányát a *Nyugat*ban közölt cikkében Nádas Sándor nemcsak azzal magyarázta, hogy a csendes, olvasni szerető Fuchs nem keresztkedezett ki, nem magyarosította meg a nevét, és hogy apja egyszerű nyomdavezető a Pallasnál, hanem azzal is, hogy nem felelt meg egy kardvívóbajnok megjelenésével szemben kimondatlanul is felállított társadalmi elvárásoknak: „Fuchs [...] alacsony, jelentéktelen fiú, bajusza nincs is, vagy talán borotváltatja, cvikkert hord.”²⁸ Anélkül, hogy mindenben osztoznék Nádas értelmezésével, a kimagasló sportteljesítmény, az 1908-as londoni olimpián már két aranyérmes szerző Fuchs további két olimpiai aranyérme, illetve a sportegyesületek és a hivatalosság részéről szinte teljesen elmaradó ünneplés közötti látványos ellentmondásra a keresztény társadalom előítéletességén kívül nem látok egyéb magyarázatot, és azt sem tartom lehetetlennek, hogy Fuchs sikeresebben integrálódott volna a fővárosi vívóegyesületekbe, és olimpiai bajnokként melegebb fogadtatásban részesült volna, ha úgy nézett volna ki, mint Müller Dávid könyvkereskedő és tornász hitsorsosa, aki Stróbl Alajos egyik modellje volt a Nemzeti Múzeum kertjében 1893-ban felállított Arany János-szobor Toldi Miklóst ábrázoló mellékalakja mintázásakor.²⁹

Zsidó reakciók

Hiába azonban a fess – és természetesen bajszos – Müller Dávid kidolgozott izomzata, a zsidó testet övező előítéletekkel a zsidó sajtó annál kényeszeresebben hadakozott, mivel azt számos szerző maga is interiorizálta. A gyakran ismételt elmélet szerint a gettó nemcsak a többi emberhez hasonlóan szabadságra termett, így az évszázados elnyomás alatt lelkileg is megviselt zsidó jellemét kezdte ki, de testi zülléséért is felelős volt. „Nálunk, hol örökké üldözték a zsidót, nem csoda, hogy elsatnyult”, jelentette ki az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (= IMIT) 1898-as évkönyvében Leopold Samu, aki – megannyi más korabeli közép-európai zsidó értelmiségihez hasonlóan – az askenázi zsidókkal szemben piedesztálra helyezte a szabadabb környezetben élő, így szép termetű és egyenes tartású szefárd zsidóságot. Az előbbiekkal ellentétben az utóbbi „testileg is nemes race” maradt.³⁰

Éppen ezért kell sportolni, illetve nagyobb hangsúlyt fektetni a testi nevelésre, javasolták más szerzők, így Schuschny Henrik, a budapesti V. kerületi állami főreáliskola iskolaorvosa az IMIT első, 1895-ös évkönyvében. Schuschny szerint a magyarsággal nyelvben és műveltségben már összeforrt zsidóságot egyedül törékenyebb fizikuma különböztette meg. Szerinte a zsidóknak a magyar társadalomtól való távolságtartásával arányosan

28 Nádas Sándor: Fuchs Jenő. *Nyugat* 5 (1912) 15. sz. 222–223.

29 Az egyetlen zsidó, akinek szobra van Budapesten. *Egyenlőség* 1933. július 29. 4.; Zeidler Miklós: A testgyakorlás mint az egészség és a szépség forrása az újkori magyar sportirodalomban. In: *Kor/Társ panoráma. Tanulmányok a 70 éves Vonyó József tiszteletére*. Szerk. Erőss Zsolt – Gyarmati György. Pécs–Bp., 2015. 197.

30 Leopold Samu: Keleti benyomások. In: *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Évkönyv*. 1898. Szerk. Bacher Vilmos – Bánóczi József. Bp., 1898. 234. A szefárd zsidó múlt idealizálásáról a hosszú 19. századi német zsidó értelmiség körében lásd John M. Efron: *German Jewry and the Allure of the Sephardic*. Princeton–Oxford, 2015.

gyengült a fizikuma, így a fiatal nemzedék körében a héderekben és jesivákban volt a leg-satnyább, ahol a tanulók „sápadtak, vérszegények, betegségekre hajlamosak, idegesek”. A magától adódó megoldást – mondhatni a „zsidókérdés” megoldását – az erőnlélet fo-kozó és ezáltal önértetet is adó testnevelésben jelölte meg:

„Ha a magyar zsidó hazafiságán és műveltségén kívül egészséges, edzett testtel és önértettel fog rendelkezni, akkor csak vallása révén lesz különbség közte és a haza más hazafias érzelmű lakója között. Akkor lesz csak igazán befejezve a mindnyájunk által oly melegen kívánt beleolvadás a nemzetbe.”³¹

Hasonló állásponton volt Goldberger Márk idegorvos, aki az *Egyenlőség* hasábjain 1912-ben hétrészes cikksorozatot közölt „a zsidók ideges hajlamossága” tárgyában. Záró-cikkében Goldberger a nem zsidókhoz képest „általában törekenyebb, véznább” zsidóság fiatal nemzedékének nevelését illetően úgyszintén „a céltudatos és okosan vezetett test-edzés” szükségességét, a „testi sport” intenzívebb művelését emelte ki.³²

Más szerzők ezzel szemben – és ez volt a gyakoribb reakció – éppen az egyes zsidók sportteljesítményeit, a magyar zsidó sportolók által kivívott győzelmek hírét kiemelve azt hangsúlyozták, hogy már nincs miről beszélni: a zsidót nem lehet többé „elpuhult fajnak” tekinteni, „mely testi erőt kifejezteni más fajokkal szemben nem igen képes”,³³ hiszen erre az előítéletre a zsidó sportversenyzők „már számos cáfolatot nyújtottak”.³⁴ És noha az *Egyenlőség* tiszttában volt az előítélet mechanizmusával – „a zsidó olyan régóta degenerált, amilyen régóta ellenségei vannak”, írta a neológ hetilap névtelen munkatársa 1912-ben –,³⁵ az előítélet kényszeres cáfolata állandó maradt.³⁶ A zsidó sportemberek, írta Fábíán Pál az 1929-ben megjelent *Zsidó Lexikon* sportnak szentelt szócikkében, „sikereik-keikel rácafoltak arra az elfogult teóriára, amely a zsidók testi satnyaságát, fizikai teljesít-ményre való alkalmatlanságát igyekezett bizonyítani”.³⁷

A neológ értelmiség által a zsidó testnek és a zsidók testnevelésének tulajdonított jelentőség fényében még inkább meglepő, hogy a zsidóellenes diszkriminációra olyan érzékenyen reagáló, részben kifejezetten az antiszemitizmus minden formájával szem-beni küzdelem céljából létrejött *Egyenlőség* ritkán emelte fel szavát a sportegyesületek diszkriminatív magatartásával szemben. Néhány cikk persze megjelent e tárgyban. Az *Egyenlőség* legelső számában a publicista és függetlenségi párti országgyűlési képviselő, Mezei Ernő elejtett egy megjegyzést az antiszemitizmust „alapszabályainak hallgatag

31 Schuschny Henrik: A testi nevelés és a zsidóság. In: *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Évkönyv*. 1895. Szerk. Bacher Vilmos – Mezey Ferencz. Bp., 1895. 369–370., 372.

32 Goldberger Márk: A zsidók ideges hajlamossága. *Egyenlőség* 1912. június 2. Melléklet. 3–4.

33 Sport-gyógyók. Uo. 1895. augusztus 9. 10.

34 Sportgyógyó. Uo. 1897. július 25. 11.

35 Glosszák a hétről. Uo. 1912. január 7. 7.

36 Magyarország kardvívó bajnoka. Uo. 1914. május 17. 12.

37 F. P. [Fábíán Pál]: Sport. In: *Zsidó Lexikon*, 803.

szentségéül” valló MAC-ról.³⁸ Másfél hónappal később egy a MAC-ba jóhiszeműen jelentkező, ám visszautasított joghallgató szűrte le a következtetést: „Alapszabályaik, hirdetéseik és felhívásaik bámulatosan interkonfesszionálisak. Antiszemita lólábukat csak a körükbe lépni kívánó meggondolatlan zsidónak mutogatják.”³⁹ Az Athénban rendezett első újkori olimpiai játékokon Magyarország első olimpiai aranyérmét megszerző Hajós Alfréd hazatérését követően a neológ hetilap újfent eleresztett néhány nyilat a zsidókat kirekesztő MAC felé.⁴⁰

Ezzel együtt is a sportéletben tapasztalható antiszemitizmus ostorozása összehasonlíthatatlanul ritkább maradt, mint a zsidó vallású tanárjelöltek, általánosabban a közsférában elhelyezkedni törekvő zsidók diszkriminációja miatti, az 1890-es évek kivételével folyamatos panaszáradat és tiltakozás.⁴¹ Ennek az volt az oka, hogy a zsidó felekezet nevében megszólaló neológ értelmiség az államhatalom zsidók iránti magatartását lényegesen fontosabb kérdésnek tekintette, mert a társadalommal szemben éppen az állam volt hivatva szerintük megvédeni az emancipált izraelita állampolgárokat, ezért az állam, illetve bármely közege által tanúsított előítéletesség jóval nagyobb aggodalmat keltett, és hevesebb reakciót váltott ki. Nem véletlen, hogy a stockholmi olimpiáról visszatérő Fuchs Jenő itthoni semmibevételéről írt cikkében Gábor Andor, az *Egyenlőség* rabbiszemináriumot végzett – az íróval nem összetévesztendő – munkatársa nem annyira a sportklubok elutasító ridegségén háborgott, mint inkább elsősorban azon, hogy Fuchs Jenő hazaérkezésekor sem a kormány, sem a főváros képviselőjében nem fogadta senki a pályaudvaron, ami „ezeknek az uraknak egy kicsit kutyakötelességük lett volna”, hiszen miután Fuchs nyert, illetve győzelemhez segítette a magyar kardcsapatot, „a magyar zászló szaladt fel a stadion árbocára, [...] és nem a pesti ügyvédek zászlaja, sőt nem is a palesztinai zsidótelepek zászlaja”.⁴²

A sportéletben tapasztalható diszkriminációval szembeni zsidó reakciók további sajátossága, hogy az egyesületi életben ez a közeg volt az egyetlen, ahol az antiszemitizmus a zsidókat nyílt, intézményesült különválásra ösztönözte, nevezetesen egy kifejezetten zsidó sportklub alapítására. Az 1906-ban alakult Vívó és Atlétikai Club (= VAC) indulása pontos mutatója annak, hogy a zsidók különválása terén mi volt az, amit a kormányzat már nem tolerált. A dualizmus kori keresztény magyar politikai elit körében uralkodó liberális nacionalizmus a zsidókkal szemben toleránsabb volt, mint azt elvi megnyilvánulásai alapján gondolhatnánk. Úgy is mondhatnánk: míg diskurzusában nacionalistább

38 M. E. [Mezei Ernő]: A tiszta-eszlári eset és a sajtó. I. *Egyenlőség* 1882. november 5. 1. Mezei Ernő egy cikluson át, 1881–1884 között volt országgyűlési képviselő.

39 Franciscus: Athletika és antiszemitizmus. Uo. 1882. december 24. 9.

40 Az olimpiai versenyek győzője. Uo. 1896. április 24. 8.

41 Az 1880-as évek elejétől a zsidó felekezeti sajtó folyamatosan bírálta a kormányzatot, amiért vonakodott zsidó vallásúakat alkalmazni a közsférában. A panaszok az 1890-es évek elején alábbhagytak, majd néhány évig szinte teljesen szüneteltek. Ez azzal magyarázható, hogy az egyházpolitikai reformokért folyó küzdelem, vagyis a dualizmus utolsó nagy liberális fellángolása idején a kormányzat kinevezési politikájában is befogadóbbnak mutatkozott. A kérdéstről bővebben lásd Konrád Miklós: Csalódott zsidók a magyar zsidóság aranykorában. In: *Az érzelmek története*. Szerk. Lukács Anikó – Tóth Árpád. Bp., 2019. (Rendi társadalom – polgári társadalom 31) 405–421.

42 Pax [Gábor Andor]: A világbajnok. *Egyenlőség* 1912. augusztus 4. 7–8.

volt, így mint minden mássággal, a zsidó különbözőséggel szemben is elutasítóbb, gyakorlatában liberálisabbnak, a mindennapokban elnézőbbnek mutatkozott. Ennek legjobb bizonyítéka a kormányzat hozzáállása a hazai cionista mozgalomhoz. A zsidók minél teljesebb magyarosodását, nyelvi, kulturális és érzelmi áthasonulását szorgalmazó liberális nacionalizmus szemszögéből a zsidó nacionalizmus eszméje elfogadhatatlan volt. A gyakorlatban az 1903-ban létrejött Magyarországi Cionista Szervezet mégis szabadon virágozhatott. Fejlődésének útjába a kormányzat csupán egy formai akadályt állított, amely azonban a mozgalom működését semmiben nem korlátozta. A cionista szervezet alapszabályait a Belügyminisztérium nem hagyta jóvá, vagyis formálisan nem ismerte el. Ettől függetlenül a szervezet nyolc éven át informálisan, majd 1911-től bejegyzett céggként – papíron korlátolt felelősségű szövetkezet formájában⁴³ – minden további nélkül működhetett: tarthatott kulturális estéket és táncmulatságokat, rendezhetett nyilvános ünnepeket, amelyekre kibérelhette a régi országház épületét; előadásában, lapjaiban és röpirataiban háborítatlanul hirdethette az asszimilációnak a zsidókra nézve öngyilkos jellegét és a zsidóság nemzeti hivatását.⁴⁴

Amit a cionisták nem tehettek, az egy nevében is nyíltan zsidó fővárosi sportegyesület alapítása. Alapszabályait a VAC először Budapesti Zsidó Torna Egylet néven terjesztette fel a Belügyminisztériumhoz jóváhagyásra, amit a minisztérium azzal az indoklással utasított vissza, hogy „az ifjaknak felekezeti alapon, sportolás céljából való tömörülése sem nemzeti szempontból, sem pedig a testgyakorló egyesületek közti békesség szempontjából nem helyeselhető”.⁴⁵ A zsidó tornászok fellebbeztek a döntés ellen, de mindhiába, így választották végül az egyletük profiljának lényegét eltussoló nevet.⁴⁶ A semlegesre átkeresztelt egyesület alapszabályait a Belügyminisztérium 1907 februárjában elfogadta.⁴⁷ Ennek az ideológiailag semmitmondó névnek megvolt az az előnye is, hogy később, a forradalmakat követő heves antiszemitizmus légkörében a VAC könnyebben tagadhatta cionista affiliációját.⁴⁸

A tagadás ráadásul félig igaznak is tekinthető. A VAC érdekessége ugyanis, hogy úgy volt cionista, hogy közben nem volt hivatalosan az. Az 1909–1910-es évre szóló neológ *Izraelita Családi Naptárban* a VAC egyik névtelen tagja úgy mutatta be klubját, mint amely „azokból az ifjú sportemberekből alakult, kik a magyarországi csaknem kivétel nélkül antiszemita sportegyletekből kinézve, immár büszkén zsidóságukra, a zsidó ifjúsággal a zsidó ifjúságért akarnak munkálkodni”.⁴⁹ Ha hozzátesszük, hogy a cikk szerzője ezt a

43 Társas czeégek. *Központi Értesítő* 1911. április 6. 762.

44 A magyarországi cionizmus kezdeteiről a legrészletesebb munkát egy korán elhunyt svájci történésznek köszönhetjük. Lásd Peter Haber: *Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897–1904)*. Köln–Weimar–Wien, 2001.

45 Felekezeti törekvések tornászatunkban. *Nemzeti Sport* 1906. július 1. 4.

46 Tornászatunk állapota és törekvései az 1906. évben. Uo. 1906. december 23. 19.

47 Egyleti alapszabályok. *Belügyi Közlöny* 1907. február 24. 72.

48 Boros Viktor: Nyilatkozat. *Nemzeti Sport* 1921. június 13. 4. A szerző a VAC titkáráként tiltakozott az ellen, hogy egyesülete a *Nemzeti Sport* hasábjain ismételten „mint cionista sportegyesület van beállítva”, holott „az igazság az, hogy bár természetesen szívesen látjuk a zsidó ifjak tömörüléséből álló társsportegyesületek sikereit, mégis elsősorban is kizárólag a magyar sport fejlesztéséért és dicsőségéért küzdünk”.

49 Vívó: Magyar zsidó ifjak a sportban. In: *Izraelita Családi Naptár*. 5670 (1909–1910). Szerk. Ötvös Károly. Bp., 1909. 123–127.

zsidó önérzetet részben a megacélozott izmok hatásának tudta be, az elnyomás évszázadai során meggörbedt zsidóból új embert faragó sport gyakorlásának, egyértelművé válik, hogy ha a szerző Max Nordau nevét nem is említette, a modern politikai cionizmus Theodor Herzl mellett második legfontosabb alakja által szorgalmazott „izomzsidóság” koncepciója és projektje mellett érvelt, az elsatnyult „gettózsídót” és az idegbeteg „asszimilánst” felváltó marcona Új Zsidó Férfi eljövételét szorgalmazta.⁵⁰

A cikk névtelen szerzője mindazonáltal egy szóval sem mondta, hogy a VAC cionista sportklub lenne. A hazai sportsajtó a klubot mégis több ízben cionista egyesületnek nevezte.⁵¹ Ez annál kevésbé meglepő, hogy a VAC alapítója és 1910-től alelnöke a magyarországi cionizmus kezdeti időszakának egyik legfontosabb képviselője, az első világháborúban elesett Dömény Lajos volt,⁵² ráadásul a *Budapesti czim- és lakásjegyzék*ben a VAC évről évre a Magyarországi Cionista Szervezet „kötelékébe” tartozó egyesületek között szerepelt.⁵³ A klub tízéves jubileumán a kultúrcionista *Múlt és Jövő*ben közölt beszámolójában az egyik alapító tag, Goldmann Benő úgyszintén kerülte a „cionista” minősítést, de az egyesület célját már nyíltan a zsidó nacionalista mozgalom ideológiai keretében helyezte el: „A zsidóság fizikai regenerációja: ez lett a V. A. C. programja. A »Muskel Judentum«, amint azt Nordau követeli.”⁵⁴

Az a tény azonban, hogy a hivatalos bejegyzés szerint a klub mégsem volt cionista egyesület, utat nyitott annak, hogy néhány éves távolságtartás után a neológ Pesti Izraelita Hitközség vezetősége 1914-től anyagi támogatásban részesítse.⁵⁵ A forradalmakat követő vészterhes időkben az ország legnagyobb neológ hitközsége és a sportklub átmenetileg még közelebb került egymáshoz, amennyiben a hitközség élén 1919-től 1921-ig álló bankigazgató, Székely Ferenc egyben a VAC elnöki tisztségét is betöltötte.⁵⁶ A VAC kezdeti évei tehát arról is tanúskodnak, hogy a neológ zsidóknak és a cionistáknak az

50 George L. Mosse: Max Nordau, Liberalism, and the New Jew. *Journal of Contemporary History* 27 (1992) 565–581.; Moshe Zimmermann: Muscle Jews versus Nervous Jews. In: *Emancipation through Muscles. Jews and Sports in Europe*. Ed. Michael Brenner – Gideon Reuveni. Lincoln–London, 2006. 13–26.; Ujvári Hedvig: Testi (sz)épség. Az „izomzsidó” fogalma Max Nordaunál a fin de siècle kontextusában. *Századok* 143 (2009) 143–160. Nordauról lásd *Max Nordau (1849–1923)*. Éd. Delphine Bechtel – Dominique Bourel – Jacques Le Rider. Paris, 1996.

51 A labdarugó parlamentből. *Nemzeti Sport* 1910. március 26. 17.; A vasárnapi futball-meccsek. *Somogyvármegye* 1913. június 14. 2.; Cionista tornászok. *Az Érdekes Ujság* 1913. október 19. 11.

52 F. P. [Fábián Pál]: Vívó és Atlétikai Club. In: *Zsidó Lexikon*, 955.; A Vívó és Atlétikai Club. *Pesti Hírlap* 1910. december 28. 19. Az ügyvédként dolgozó Dömény Lajos az 1903-ban alakult Makkabea Cionista Egyetemi Hallgatók Egyesülete alapító tagja volt, majd 1905-től elnöke, 1904-ben a *Zsidó Néplap* című első cionista lap felelős szerkesztője és kiadója, 1906-tól a Zsidó Nemzeti Alap magyarországi irodájának a vezetője, 1913-ban a Kadima nevű cionista cserkészcsapat alapítója. Lásd Az országos értekezlet. *Zsidó Néplap* 1905. május 26. 3.; *A zsidó nemzeti alap célja, működése és szervezete*. Bp., 1910. 31.; Bató Jomtov: A Makkabea 1904–1909-ben. In: *Félévszázad fordulóján*. Szerk. Weissburg Chájjim. Tél-Áviv, 5715 [1955]. 9–10.; Grotto Móse: Dömény Chánanjá [Lajos]. In: uo. 30–31.

53 *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. 1910. Bp., 1910. 467.; *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. 1911. Bp., 1911. 485.; *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. 1912. Bp., 1912. 507.; *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. 1913. Bp., 1913. 521.; *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. 1914. Bp., 1914. 535.

54 Goldmann Benő: A tízéves Vívó- és Atlétikai Club. *Múlt és Jövő* 6 (1916) 481.

55 Uo. 482.

56 Boros: Nyilatkozat, 4. Székelyről lásd Makai Ernő: *Székely Ferenc 1858–1936*. Szeged, 1937.; Alapi Béla: *Bankár és humor. Emlékezés Székely Ferencről*. Bp., 1941.

a szembenállása, ami a deklarációk és ideológiák világában totálisnak tűnhetett, a mindennapi életben egyáltalán nem zárta ki az együttműködést.⁵⁷

A liberális polgárság válasza

A sportéletben tapasztalt zsidóellenességre adott válaszok további sajátossága, hogy a zsidó sajtóhoz képest a liberális közvélemény volt az, amely nagyobb figyelmet szentelt a társadalmi összeolvadást akadályozó előítéleteknek, és gyakrabban kelt ki ellenük.

Ez már abból is kitűnik, hogy az első hosszabb cikk, amely kifejezetten a sportegyesületekben tapasztalható antiszemitizmussal foglalkozott, nem a zsidó *Egyenlőségben*, hanem a Porzsolt Jenő és testvére, a *Pesti Hírlap* belső munkatársaként is dolgozó Porzsolt Kálmán által szerkesztett *Herkules* című „testgyakorlati közlöny”-ben jelent meg 1885 őszén. A cikkét „Egy keresztény” aláírással közlő úszó, sportszervező és hírlapíró Szekrényessy Kálmán „köztudomású” titkot kívánt a nyilvánosság elé tárni:

„A sportvilág legkényesebb kérdését érintem, a mely kérdés minden társaságban, minden egyesületben a legélénkebb megbeszélés tárgyát képezi, de melyről nyilvánosan nyomtatásban még senki sem mert nyilatkozni. [...] Sportegyleteink legnagyobb része zsidó vallású tagot meg nem tűr kebelében. Nincsen megmondva egyetlen egy sport-egylet alapszabályaiban sem, hogy a vallás a fölvételnél egyes tagokra nézve akadályul szolgálhat, nem mondotta ki egyetlen egy sport-egylet sem Magyarországon rendes ülésében határozatképen, hogy zsidó vallású tagot nem vesz föl, és mindezek daczára, tényleg alig van sport-egyletünk, melynek zsidó-tagja volna. Így nincsen zsidó-tagja a pesti lovar-egyletnek, mely az ország legelső sport-egylete, nincsen izraelita tagja a magyar athlétikai clubnak, nincsen zsidó-tagja egyetlen egy fővárosi csónakázó-egyesületnek sem, sőt a budapesti kerékpár-egyesület és a magyar velociped club sem vesznek föl zsidókat tagokul, pedig mindezen egyletek alapszabályából hiányzik az a paragraphus, hogy tag csak keresztény lehet.”

Szekrényessy számára nem volt kétség: „Legáltalánosabb és legkérlelhetlenebb az antisemitismus a sport-világban.” A bűnöst a régi köznemesi családból származó szerző „a sport-világ zömét” kitevő arisztokráciában jelölte meg, amelyet azonban minden liberálistusa ellenére nem akart korholni, így csak mellékesen jegyezte meg, hogy ebbe a társadalmi rétegbe „nem csak a zsidó vallású, de még a keresztény polgári elem sem hatolt be eddig”.⁵⁸

A cikkről a *Fővárosi Lapok* is beszámolt, üdvözölve, hogy elindította e „kényes kérdés megvitatását”, amelyről „nyomtatásban még senki sem mert nyilatkozni”.⁵⁹ A Porzsolt

57 A VAC-ról, illetve a VAC és a pesti neológ hitközség közötti kapcsolatról lásd még Szegedi Péter: A budapesti zsidó sportegyesületek születése. *Szombat* 25 (2013) 5. sz. 6–7.

58 Egy keresztény [Szekrényessy Kálmán]: Zsidó sport-egylet. *Herkules* 1885. szeptember 22. 1–2.

59 Kényes kérdés. *Fővárosi Lapok* 1885. szeptember 24. 1470.

testvérek lapja egy ideig nem hagyta nyugodni a kérdést. Tiltakozott, amiért a sport-egyesületek „legnagyobb része zsidó vallású tagot meg nem tűr kebelében”.⁶⁰ Rámutató, hogy a probléma nem korlátozódott a zsidók kizárására. A mágnásvilág társadalmi elzárkózásának helytelenítésén túl önkritikusan megemlítette azt is, hogy „a középosztályon alul álló férfiak sem léphetnek be sport-egyleteinkbe”.⁶¹ A zsidók kizárását a sportklubokból a sportlapok és a liberális sajtó évekig napirenden tartotta.⁶² Amikor 1898-ban a MAC elnöke, gróf Andrassy Géza a klubja által tiszteletére adott díszvacsorán saját maga és családja filozemitzizmusáról győzködte hallgatóságát, a liberális lapok nem mulasztottak el rámutatni a gróf szavai és klubja tagfelvételi politikája közötti szembeeső ellentmondásra.⁶³

A liberális közvéleményen belül annyiban nincs különösebb értelme zsidó és nem zsidó szerzők megkülönböztetésének, hogy előbbiek sem elsősorban ebbéli minőségükben nyilatkoztak. Kerülendő a partikularista érdekvédelem vádját, a liberális sajtóban publikáló zsidó vallású hírlapírók a hitsorsosaikat sújtó diszkrimináció hangsúlyozása helyett elsősorban a sportklubok társadalmi rang szerint elkülönülő szerveződését ostromozták. Noha a „szabadságnak és demokráciának” a sportban kellene leginkább érvényesülnie, írta a *Herkules*-ben 1888-ban Lövinger Gyula, „mert hisz testileg mégis sokkal egyenlőbbek vagyunk, mint szellemileg”, Magyarországon éppen ellenkezőleg alakult: „Nagyon sajtóságos dolog, de tény, hogy míg külföldön a sport a különböző társadalmi osztályokat összehozza, türelmessé teszi egymás iránt, addig hazánkban éppen a kaszt szellemet növeli.”⁶⁴ Tizenhat évvel később a *Pesti Napló*-ban Seress László hasonlóan vélekedett:

„Van elite klub és van »pöbli«. Van »keresztény« egylet és van »zsidó« egylet. Az úri klub nem játszik a pöblivel, a keresztény a zsidóval. [...] Ahelyett tehát, hogy a sport gondolata, az emberi ügyesség fejlesztésének szeretete egyesítené mindazokat, akik magának a sportnak nemzetnevelő erejét ismerik, ellenkezőleg: ez a sport választófal lesz ember és ember között.”⁶⁵

Az általános liberális sajtónak a zsidó felekezeti lapoknál gyakoribb kritikus megjegyzései talán azzal magyarázhatók, hogy az 1880-as évektől főúri szórakozásból polgári hobbivá szélesedő sportéletben az elvi alapon is liberális keresztényeknek befogadókészségükön túl szükségük is volt – illetve lett volna – a hozzájuk egyébként örömmel közeledő zsidó polgárságra. Erről tanúskodik a *Herkules*-nek 1887-ben beküldött levél névtelen

60 H. E.: Demokrácia a sportban, 1.

61 Uo. 1–2.

62 Lásd például Felekezeti harc a csónakázók között. *Herkules* 1886. augusztus 15. 7–8.; Vadnay Károly: Társaságban. Beszélgetések a genytrkről és zsidókról. *Ország-Világ* 1894. november 4. 735.

63 Porzolt Gyula: Két pohárköszöntő. *Országos Hírlap* 1898. április 7. 7.; Gróf Andrassy Géza. *Sport-Világ* 1898. április 10. 10–11.; Gróf Andrassy Géza csász. és kir. v.b.t.t. *Herkules* 1898. április 20. 62–63. Ez esetben az *Egyenlőség* is reagált: „Filozemitzizmust hirdetni az athléták exkluzív társaságában, ahová zsidó be nem jutott eddig soha, az igazán olyan különös szeszély, a milyent csak egy gróf Andrassy engedhet meg magának.” Soltész Adolf: Ho arisztosz. *Egyenlőség* 1898. április 17. 8.

64 Lövinger Gyula: Egyleti- és magán-versenyek. *Herkules* 1888. július 15. 1.

65 (s-ó) [Seress László]: Olimpiai versenyzők. *Pesti Napló* 1904. augusztus 7. 5.

szerzője, aki két évvel korábban költözött le a fővárosból egy vidéki „tisza magyar” városba. Mivel a város nem kínált sok szórakozási lehetőséget, a keresztény fiatalember nekivágott egy vívó-, illetve tornaegylet szervezésének. Amikor azonban puhatalódnizni kezdett, vajon a helyi úri társaság elfogadná-e a zsidó bankhivatalnokok, kereskedősegedek és önálló iparosok belépését, „e kérdésre az urak kivétel nélkül nemmel feleltek”. Emiatt viszont egyletalapítási terve füstbe ment, „mert épen az említett ifjak között találkozott volna a legtöbb lelkes működő tag. Így hát az antisemitizmus és a gentrigóg volt a megakadályozója egy valóban szükséges mozgalomnak.”⁶⁶ Ami zsidók nélkül nem ment, velük annál jobban fejlődött, állította a *Herkules* vezércikkírója 1888-ban: „Csak egy ténnyt mondok el okulásul keresztény magyar testvéreimnek”, zárta cikkét a magyar sport hátramaradottságát taglaló névtelen szerző: „Azt tapasztaltam ugyanis, hogy az oly testgyakorlatokban, és az oly egyletekben, hol a zsidók az antiszemitisztikus áramlatot nem tapasztalták, ott tömeges részvétükkel a sportot magát vitték előre.”⁶⁷

A megoldás magától kínálkozott. Fentebb idézett 1885-ös cikkét Szekrényessy Kálmán a következő javaslattal zárta:

„Ha a sportvilág egy tekintélyes része azt tartja, hogy a zsidósággal még a sportban sem egyesül, miért nem válnak ki a keresztény világnak nem ezen véleményen levő tagjai és miért nem alkotnak a zsidókkal társaságban oly sport-egyleteket, melyek sem vallási, sem társadalmi különbséget nem ismernek?”⁶⁸

Három évvel később, 1888-ban Szekrényessy Kálmán Teréz körüti lakásán megalakult a Magyar Testgyakorlók Köre (= MTK).⁶⁹

Az MTK már az 1910-es évek elején félig-meddig zsidó klubként rögzült a köztudatban. Egy 1911. novemberi MTK–BTC–futballmeccs kapcsán a *Nemzeti Sport* „mint magától értődő eseményt” említette „a közönség között támadt parázs zsidó–keresztény üldözést, amit az MTK–BTC mérkőzések ősidők óta olyan holt biztonsággal megtermelnek, mint a birsalmafa a gyümölcsét”.⁷⁰ Kétségtelen, hogy az MTK alapító tagjainak, választmányának, illetve tagságának legalább fele, egyes esetekben talán kétharmada is zsidó vallású lehetett.⁷¹ Ám ennek alapján zsidónak minősíteni az MTK-t éppen annyira abszurd, mint

66 Veritas: Vidéki sport élet. *Herkules* 1887. október 2. 3.

67 –r –s: Haladunk-e? *Herkules* 1888. január 31. 2.

68 Egy keresztény [Szekrényessy]: Zsidó sport-egylet, 2.

69 Elnökei: Vermes Lajos (1889–1891), Porzolt Gyula (1892–1898), Heteés Antal (1899–1903), Brüll Alfréd (1905–1944). Az MTK megalakulása előtt egy évvel a sajtó Vermes Lajost, a neves sportembert és földbirtokost még a Függetlenségi Antiszemita Párt mohácsi képviselőjelöltjeként emlegette, míg végül a párt választása Balázs Sándor íróra esett. Antiszemitizmus Mohácson. *Mohács és Vidéke* 1887. március 27. [3.]; Új égi test. *Egyenlőség* 1887. április 3. 8.; Antiszemita népgyűlés. *Mohács és Vidéke* 1887. április 17. [3.]

70 Vasárnapi eredmények. *Nemzeti Sport* 1911. november 19. 4.

71 Ennél pontosabb adattal azért nem szolgálhatok, mert a taglistákban szereplők felekezeti hovatartozását nem sikerült minden esetben kiderítenem. Lásd A „Magyar Testgyakorlók Köre” igazgató választmányának jelentése az 1893. évi működéséről. Bp., 1894. 47–50.; Közgyűlés. *Sport Hírek* 1907. március 15. 2–3.; Fodor Henrik: A Magyar Testgyakorlók Köre története 1888–1913. Bp., 1913. 9–10. Az MTK-ban a zsidók legmagasabb arányát az „alapító tagok” címmel rendelkező legbökezebb, vagyis az MTK részére legalább 500 koronát adomá-

annak címkézni az 1902-ben létrejött Gyáriparosok Országos Szövetségét, az 1903-ban alakult Országos Magyar Kereskedelmi Egyesületet vagy akár a *Nyugat* szerkesztőségét, illetve bármely olyan egyesületet vagy társaságot, amelynek tagjai körében sok zsidó volt. Az MTK nem zsidó sportklubként jött létre, hanem polgári sportegyesületként.⁷² A *Nemzeti Sport*nak egy 1912-es MTK–MAC-futballmérkőzés apropóján írt névtelen cikke meg is jegyezte, hogy a két egyesület között az ellentét „nem vallási és nem is faji” volt, hanem világnézeti: „»Egyenlővé tenni az embereket«. Ezt kiabálja az egyik párt. »Sohase lehetnek az emberek egyformák«. Ezt hirdeti a másik zászló.”⁷³ [Kiemelések az eredetiben.]

Ezt ugyan az MTK hívei szó szerint nyilván nem kiabálták, sőt kérdéses, vajon elkötelezett liberalizmusukkal együtt mit is érthettek pontosan „egyenlőségen”, mindenesetre a szerző észrevétele nem volt teljesen pontatlan. Az MTK azt a „társas szellemet” kívánta fejleszteni, vallotta Steiner Hugó, az MTK titkára a sportkör választmányának 1893. évi jelentésében, „mely nem nézi és keresi kicsinyes okokkal az osztály különbséget, hanem tisztán demokratikus alapon csak azt vizsgálja, vajon érdemes közkatonája-e az illető a közös nemes ügynek vagy nem”.⁷⁴

A hazai szellemi és politikai élet fokozatos kiéleződésének a jele, hogy a polgárosodási ideál e konszenzuális megfogalmazása után húsz évvel, 1913-ban Fodor Henriknek, az MTK fennállásának huszonötödik évét ünneplő kötet szerzőjének jóval határozottabb állásfoglalása már mondhatni politikai deklarációnak tekinthető.

Fodor Henrik, az MTK választmányi tagja, majd később főtitkára a sport jelentőségét elsősorban társadalmi következményében látta, nevezetesen abban, hogy természetéből fakadóan „nivelláló hatása van a társadalmi osztályok között”. Ez azt is jelentette, hogy ahol „a gátak, az elválasztó falak áthidalhatatlanok és megdönthetetlenek”, ott a sportélet sem fejlődhetett kielégítően. Fodor ebben látta a magyar sport előtt tornyosuló legnagyobb akadályt, és magyarázatában a sporttársadalmon túllépve a hazai viszonyokat általánosságban bírálva jelentette ki: „Ez az alapjában véve nemes, de végtelen konzervatívizmusában merőben káros érzelm és politika volt megölője igen sokáig minden fejlődésnek.” Fodor elismerte, hogy az 1875-ben alapított MAC nagy szolgálatot tett a hazai sport ügyének, de meg is róttá, amiért kisajátította a sportot, „mint egyetlen társadalmi osztály kiváltságát”, ezáltal pedig maga is gátolta annak további fejlődését. „A sport a tömegeké, a sportolás a tömegek joga és a sportoló nem ismer osztálykülönbséget”, jelentette ki. Ennek az eszmének a jegyében jött létre az MTK, amelynek ifjú alapító tagjai, Fodor szavaival „a polgári középosztály emberei” vetették meg az alapját

nyozó tagok körében számoltam össze. Itt 1913 nyarán a 29 tagból 23-an tartoztak a zsidó felekezethez. Fodor: *A Magyar Testgyakorlók Köre*, 261.

72 Az MTK jellegének félreértésén alapul tehát az a sokszor hallható, Szegedi Péter könyvében is visszaköszönő állítás, miszerint „az MTK és zsidóság kapcsolata [...] mindig tabu volt”, mivel „az MTK vezetői sosem hangsúlyozták, hogy bármilyen kapcsolatuk lenne a fővárosi zsidósággal”. Szegedi Péter: *Aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Bp., 2016. 91.

73 Zsidó-keresztény ütközet. *Nemzeti Sport* 1912. október 6. 2.

74 A „Magyar Testgyakorlók Köre” igazgató választmányának jelentése, 4.

„a polgári osztály sportéletének, mely ha, mai szempontból nézve, még nem is a legteljesebb sportdemokratizmus, mindenesetre a legjobb úton van, hogy azzá legyen”.⁷⁵

Sem a sportélet, sem a magyar történelem nem úgy alakult, ahogy azt az 1913-ban optimista Fodor Henrik vizionálta, de az MTK a Horthy-kor hivatalos antiszemitizmusának toxikus légkörében is mint a keresztény és zsidó magyarok együttműködésének és együttélésének egyik szigete működött tovább.⁷⁶

---

⁷⁵ Fodor: *A Magyar Testgyakorlók Köre*, 5–6., 8–9.

⁷⁶ 1923-ban az MTK negyventagú választmányát körülbelül fele-fele arányban alkották zsidók és keresztények. XXXV. évi közgyűlésünk. *Sport Hírek* 1923. április 1. 7. Az MTK további Horthy-kori sorsáról lásd Szegedi: *Aranykor*, 321–472.; Sarusi Kiss Béla – Szegedi Péter: „Zsidómentesen újjászülve...” Őrsékváltás a magyar labdarúgásban 1939–1944. *Múlt és Jövő* 15 (2004) 3. sz. 77–96.

CONTENTS

Judit Klement – Orsolya Manhercz <i>In Honour of Éva Somogyi</i>	5
Ágnes Deák <i>The Wise but Timid Fabius Cunctator: Count Móric Esterházy</i>	7
Imre Ress <i>The Legend of the Royal Sanction for Act LXII of the Croatian Law of 1861, and its Legitimization Function</i>	29
Virág Vér Eszter <i>Empress Elizabeth in Hungary in the Summer of 1866: Reception, Memory, Myth</i>	43
Orsolya Manhercz <i>“My God, My God, Henceforth Buda Will Be the Imperial Seat”. Court Life at Pest-Buda in the 19th Century</i>	65
András Cieger – Réka Matolcsi <i>Fidelity to the King, Citizen Loyalty and National Identity. Multiple Loyalties in Hungary of Austro-Hungarian Monarchy</i>	87
Iván Ifj. Bertényi <i>The Social Background of the Delegation Members elected by the Upper Chamber</i>	99
Gábor Gyáni <i>Socialization in the Aristocratic Families</i>	123
Miklós Konrád <i>Sporting Life, Modernisation, and Antisemitism in Hungary, 1867–1914</i>	139
Judit Klement <i>Budapest and the Mills, 1841–2008</i>	155

E számunk szerzői

Ifj. Bertényi Iván, tudományos igazgató-helyettes, Collegium Hungaricum Bécs, igazgató, Bécsi Magyar Történelmi Intézet ● Cieger András, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Újkori osztály ● Deák Ágnes, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék ● Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, BTK TTI, Újkori osztály ● Klement Judit, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály, docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Atelier Interdiszciplináris Történelmi Tanszék ● Konrád Miklós, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Manhercz Orsolya, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék ● Matolcsi Réka, doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Ress Imre, nyugdíjas tudományos főmunkatárs, BTK TTI ● Vér Eszter Virág, alapító kutató, Monarchikum Kutatócsoport

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

